

BİR DİL UĞRAŞIRI GÖZÜNDEN TEBDİZ

Diba BAHADIROĞLU¹

Özet

TEBDİZ, açılımıyla Türk Edebiyatının Bağlamlı Dizinleri ve İşlevsel Sözlüğü, 2015 yılında Gazi Üniversitesinin girişimi ile hazırlanan ve XVI.yy'dan başlayarak Türk edebiyatının ürünlerindeki sözcüklerin metin bağlamı kapsamında değerlendirilip bir bağlamsal sözlük hazırlamayı amaçlayan projenin adıdır. Bu proje, onlarca metin girdisi, onlarca gönüllüsü ile 2 milyon kadar sözcüğün örneklerle metin bağlamı kapsamında değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Her araştırmacının bir metin ile katıldığı bu projede Cem Sultan'ın kaleminden çıkma Cemşid u Hurşid mesnevisi bizim tarafımızdan incelenmektedir. Bu yazıda inceleme görevini üstlendiğimiz Cemşid u Hurşid mesnevisinin bağlamsal dizinini ortaya koymak için yaptığımız çalışmaları, yararlandığımız kaynakları, bu projenin ve konumuz olan Cemşid u Hurşid mesnevisinin tarafımıza katkılarını anlatacağız. Ayrıca alanı Türk Dili olan bir araştırmacının TEBDİZ projesine nasıl katkı sağladığını, bu araştırmacıya projenin nasıl yeni ufuklar açtığını açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelime: TEBDİZ, Cemşid u Hurşid, işlevsel sözlük, Cem Sultan, Osmanlı edebiyatı.

TEBDIZ FOR A LANGUAGE RESEARCHER

Abstract

TEBDIZ, the Contextual Indexes and Functional Dictionary of Turkish Literature, is the name of the project which was prepared by the initiative of Gazi University in 2015 and aims to prepare a contextual dictionary, starting from the 14th century, by contextual evaluation of the words of Turkish literature products. This project means that dozens of text entries, dozens of volunteers and about 2 million words are considered with examples within the context. In this project, where every researcher participates with a text, we work on Cemşid u Hurşid, which belongs to Cem Sultan. In this article, I will explain the work we have done to prepare the context index of the Cemşid u Hurşid text, the sources we have benefited, the contributions of this project and the task of Cemşid u Hurşid mashnawi to me and how the project contributes to a Turkish Language researcher and opens new horizons.

Keywords : TEBDİZ, Cemşid u Hurşid, Functional Dictionary , Cem Sultan, Ottoman literature.

---

¹Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, dibabahadiroglu@gmail.com.

1. Giriş

TEBDİZ adından da anlaşılacağı gibi edebiyatın tüm dönemlerini kapsasa da şu an eski edebiyat ürünlerini incelemektedir, bu durum tarihsel akıştan kaynaklanmaktadır. Her durumda, bu projeye katılmak isteyen bir metinle gelmek zorundadır ve bu metin eski dilli metinlerden (Eski Anadolu Türkçesi – Osmanlı Türkçesi) tercih edilmelidir. Metinlerin tarihi ise Anadolu sahasında XVI.yy'a kadar inebilir. Bu durum hem dil hem de edebiyat araştırmacıları için geniş bir araştırma sahasına imkân sağlamaktadır.

Projenin bir diğer özelliği her akademik seviyeden gönüllünün projede yer alabiliyor olmasıdır. Bu durum sözcüklerin yeni anlamlarının keşfedilmesine olanak sağlayacaktır. Edebiyatta, özellikle eski edebiyat dediğimiz XVI.yy'dan başlayan edebiyatta mecaz ve hayalin ne kadar sık kullanıldığı hatırlanırsa; bu çalışmada sözcüklerin mecaza dönüşen yeni anlamları, belli bir edebiyat ve dil birikimine sahip insanların eleğinden geçerek sunulmaktadır. Böylelikle genel sözlüklerde sözcüğün birkaç anlamı varken hazırlanan bu sözlükte sözcüklerin yirmi, otuz anlamı ortaya çıkabilmektedir. Yani aslında bir "mecaz sözlüğü" hazırlanmaktadır ve bu sözlük çoklu katılımcı ile hazırlandığı için ortaya yeni anlamlar çıkmaktadır.

TEBDİZ bittiğinde hedeflenen, farklı anlamlarla 2 milyon sözcük ve bu sözcüklerin geçtiği 20 milyon tanıktır. Hatta TEBDİZ'de metin sahibi, metin bağlamı ile örtüşen yeni bir anlam ortaya çıkarabilmekte, bu durumda ortaya çıkardığı bu yeni anlam, proje kamuya açıldığında onun adıyla anılmaktadır.²

Proje, bir kontrol mekanizmasına sahiptir Araştırmacının incelediği metindeki sözcüklere verdiği anlam ya da anlamlar kontrol edilmeden sisteme geçmemektedir. Araştırmacının kelimelere verdiği anlamlar daha önce metin üzerinde çalışan araştırmacıların onayından geçtikten sonra kabul edilmektedir. Bu şekilde sözcük, farklı akademisyenlerin kontrolünden geçmektedir ve sözcüğe verilen anlamın hatasız olması hedeflenmektedir.

TEBDİZ'de metin girdisi yaptığınızda sistem otomatik olarak sözcükleri ayırmaktadır. Araştırmacı, sözcüğün üzerine tıkladığında sözcüğe yeni bir anlam vermeden önce var olan anlamlar karşısına çıkar. Sözcüğe anlam verirken daha önce o sözcüğe verilen anlamlar gözden geçirilir, eğer metin bağlamından çıkarılan anlam daha önce tanımlanmış anlamlarla uyuşmuyorsa, o sözcüğe bağlama göre yeni anlam verilebilir. Eğer onaylanırsa o sözcüğe araştırmacının verdiği anlam, diğer katılımcılar tarafından da görülür. Böylelikle araştırmacının verdiği anlam daha önce var olan anlamlar kısmında yer alır. Bu yöntemle iki önemli veri elde edilir:

1. Sözcük, sizin verdiğiniz anlamla metinle kaç defa o anlamla geçmiştir?
2. Sözcük farklı anlamlarla kaç defa metinde geçmiştir?

Projeye eklenen metinler, sözcük sözcük ayrıldıktan sonra, sistem, otomatik olarak çekim eklerini de ayırmaktadır. Böyle bir ayırım hem araştırmacıya zaman kazandırmaktadır hem de sözcük için olası karışıklıkları önlemektedir. Ayrıca TEBDİZ'de edattan bağlaca isimden fiile tüm sözcük türlerine anlam verme yükümlülüğü vardır. Bu durum, her sözcük türünü içeren kapsamlı bir dizin elde etme olanağı sunmaktadır.

²Tebdiz Sistemi Açıldı", Son Güncelleme 26 Mayıs 2016, <http://www.klasikedebiyat.com/tebdiz-sistemi-acildi/>

TEBDİZ'in bir diğer özelliği, istenildiği zaman soru sorulabilen, fikir alınabilen ya da görüş belirtilebilen ve katılımcısı gün geçtikçe artan, 103 kişilik bir bilgi paylaşım ortamının olmasıdır. Bir mesajlaşma programı sayesinde bir araya gelen ve her akademik düzeyde katılımcının aktif olarak katkı sağladığı bu platformda anlam verilemeyen ya da muallâkta kalınan her sorun için bir tartışma ortamı oluşturulabilir.

Günümüz bilgisayar teknolojisi ile edebiyat ve dilin sentezlenmesinden oluşan TEBDİZ için tarafımızca incelenen metin, Cem Sultan'ın *Cemşid u Hurşid* adlı mesnevisidir. Şimdi, tezkirelerde çok övülen mesneviyi projede nasıl işlediğimizi anlatmaya çalışacağız.

2. Cem Sultan'ın *Cemşid u Hurşid* Mesnevisi ve TEBDİZ için Hazırlık Aşaması

Cemşid u Hurşid mesnevisi ana hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

“Çin hükümdarının oğlu Cemşid rüyasında gördüğü kıza âşık olur. Bu kız Rum kayserinin kızı Hurşid'dir. Aşk derdiyle gündün güne eriyen Cemşid babasını razı edemeyeceğini anlayınca dostu bezirgân Mihrab ile birlikte sevdiğine kavuşmak için yollara düşer. Başından geçen binbir güçlük, cenkler ve mücadeleler sonunda sevdiğine kavuşan Cemşid, Hurşid'le evlenerek Çin'e döner ve daha sonra da babasının tahtına çıkar. Konunun anlatıldığı mesnevilerde, zamanlarının çok güzel canlandırılan spor oyunları ile zengin savaş sahneleri de yer almaktadır.”³

Cem Sultan'ın *Cemşid u Hurşid* mesnevisinin konusu da aynı ama ilk *Cemşid u Hurşid* mesnevisinin İranlı şair Selmân-ı Sâveci tarafından 2700 beyit civarında yazıldığı dikkate alınıp Cem Sultan'ın eserinin 5300 beyit civarında olduğu düşünülürse Cem Sultan'ın *Cemşid u Hurşid* mesnevisi bir çeviri olmaktan çok ötedir. Mesnevi içinde 6 rubai, 48 gazel, kendisi hariç 48 mesnevi bulunmaktadır ve bu haliyle her ne kadar konu aynı olsa da edebî yönden zengin bir eserdir.

Metnin TEBDİZ'e girilebilmesi için önce bilgisayarda özel bir fontta yazılması gerekiyor. *Cemşid u Hurşid* mesnevisinin ise Cem Sultan'a ait olduğu saptanan iki nüshası bulunmaktadır: Birisi 124 varaklık eksik ve sayfaları karışık bir nüsha⁴, diğeri ise 188 varaklık diğerine nazaran daha düzenli bir nüsha⁵. Her iki metnin çeviri yazısı, günümüz Türkçesine çevirisi yani metin yayını yapılmıştır: Kütahya Nüshası Gülcan Mamaş tarafından lisans tezi olarak, Ankara nüshası ise Adnan İnce tarafından doktora tezi olarak yayımlanmıştır. Şuan TEBDİZ için kullanılan mesnevi 188 varaklık nüshadır, çeviri olarak Sayın Adnan İnce'nin çevirisi esas alınsa da eserin iki nüshasının da yazması edinilerek karşılaştırmalı bir çalışma da tarafımızca yapılmaktadır. Bu durum ilerlemeyi yavaşlatsa da daha sağlıklı bir metin elde etmeyi sağlamaktadır.

Cem Sultan'ın *Cemşid u Hurşid* mesnevisi projeye dâhil edildikten sonra eser hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmesi amacı ile bir okunacaklar listesi çıkarılmıştır:

1. HASAN AKSOY , “*Cemşid u Hurşid*” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, , cilt: 7, yıl: 1993, sayfa: 342-343
2. Ahmet Doğan, “CEM SULTAN'IN CEMŞİD Ü HURŞİD MESNEVİSİ'NDE'KAHRAMANIN SONSUZ YOLCULUĞU”, *The Journal of Academic Social Science Studies* Number: 33 , p. (Spring I 2015), 135-145.

³Hasan AKSOY , “*Cemşid u Hurşid*” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 7 , yıl: 1993, sayfa: 342-343

⁴Kütahya Vahid Paşa Ktp.,nr. 1666

⁵Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp. 18.464

3. Sedat Kardeş, "CEM SULTAN'IN CEMŞİD Ü HURŞİD MESNEVİSİNİN EDEBİ TARZLAR AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter 2013, p.1899-1909, ANKARA-TURKEY

4. Adnan İnce, *Cemşid u Hurşid*, TDK Yayınları, Dil Konuları Dizini, Ankara, 2000

Tüm bunlar dışında TEBDİZ ana sayfasında sözlükler, ansiklopediler, dil ya da edebiyat ile ilgili olan kitaplar olmak üzere tam 52 kaynak verilmektedir:

1. Ahmet Rifat (1299), *Lûgat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye*, Tıpkıbasım.
2. Aksoy, Ömer Âsım (1981), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
3. Aktunç, Hulki (1998), *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, İstanbul: YKY.
4. Ali Nazima (1319), *Mükemmel Osmanlı Lûgatı*, İstanbul: Hacı Hüseyin Efendi Matbaası.
5. Arslan, Mehmet (2004), *Argo Kitabı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
6. Büngül, Nurettin Rüşdü (1939), *Eski Eserler Ansiklopedisi*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
7. Cebecioğlu, Ethem (2005), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.
8. Devellioğlu, Ferit (1941), *Türk Argosu (Tarihçe ve Küçük Sözlük)*, Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
9. Dilçin, Dehri (2000), *Edebiyatımızda Atasözleri*, Ankara: TDK Yayınları.
10. Edirneli Ahmed Bâdi Efendi, Armağan, *Proverbs and Idioms in the Classical Ottoman Poetry*. Facsimile Edition of the Manuscript Edirne İl Halk Kütüphanesi TY. 2304, by Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay (XLIII, 270 pages and 68 pages Facsimile, 2004.
11. Eyüboğlu, E. Kemal (1973), *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler (Tabirler)*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
12. Eyüboğlu, İsmet Zeki (1994), *Divan Şiiri*, 2 Cilt, İstanbul: Say Yayınları.
13. Gölpinarlı, Abdülbaki (1977), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Sözlükler*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.
14. Hüseyin Kazım Kadri (1927), *Türk Lûgati I*, İstanbul: Devlet Matbaası.
15. Hüseyin Kazım Kadri (1928), *Türk Lûgati II*, İstanbul: Devlet Matbaası.
16. Hüseyin Kazım Kadri (1943), *Türk Lûgati III*, İstanbul: Maarif Matbaası.
17. Hüseyin Kazım Kadri (1945), *Türk Lûgati IV*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
18. İskender Pala (2004), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
19. Karaköse, Saadet (2013), "Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 2/1, s. 199-228.
20. Kırkkılıç, Ahmet (hzl.) (1999), *Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi Lehçetü'l-Lûgat*, Ankara: AKM Yayınları.
21. Kırkkılıç, Ahmet- Yusuf Sancak (hzl.) (2009), *Ahterî Mustafa Efendi Ahterî-i Kebir*, Ankara: TDK Yayınları.
22. Koçu, Reşad Ekrem (1958-1973). *İstanbul Ansiklopedisi*, C.I-XI, İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat.
23. Koçu, Reşad Ekrem (1969), *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları.
24. Komisyon (1985-2007), *Büyük Türk Klasikleri*, 14 Cilt, İstanbul: Ötüken Yayınları.

25. Komisyon (1997-1998), Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 8 Cilt, İstanbul: Dergâh Yayınları.
26. Mehmed Salâhî (1313), Kamûs-ı Osmânî, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
27. Mutçalı, Serdar (1995), Arapça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
28. Onay, Ahmet Talat (1992), Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, hzl. Cemal Kurnaz, Ankara: TDV Yayınları.
29. Öztuna, A. Yılmaz (1949-1955), Türk Mûsiki Lügatı (Musiki Mecmuasında 15-91 fasiküllerde), İstanbul.
30. Öztürk, Furkan (2007), Bâkî Divânı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük), Ankara Üniversitesi Sos. Bil Ens., Dr Tezi. Ankara.
31. Öztürk, Mürsel- Derya Örs (hzl.) (2009), Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı, İstanbul: TDK Yayınları.
32. Pakalın, Mehmet Zeki (1946-1956), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 Cilt, İstanbul: Maarif Basımevi.
33. Püsküllüoğlu, Ali (2004), Türkçenin Argo Sözlüğü, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
34. Sertoğlu, Midhat (1986), Osmanlı Tarih Lügatı, İstanbul: Enderun Kitabevi.
35. Sezen, Tahir (2006), Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.
36. Soykut, İ. Hilmi (1968), Unutulmaz Mısralar, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
37. Soykut, İ. Hilmi (1974), Türk Atalar Sözü Hazinesi, İstanbul: Ülker Yayınları.
38. Şemseddin Sami (1317), Kamûs-ı Türkî, Dersaadet.
39. Şenödeyici, Özer (2011), Nâilî Divânı Sözlüğü (Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük), Gazi Üniversitesi Sos. Bil. Ens., Dr. Tezi. Ankara.
40. Şentürk, Ahmet Atilla (2015), "Okçuluk Tarihine Yeni Bir Kaynak Olarak Osmanlı Şiiri" Mehmet Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler, İstanbul: Ülke Armağan Yayınları.
41. Şinasi (2003), Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye. hzl. Süreyya Beyzadeoğlu, İstanbul: MEB Yayınları.
42. Tanyeri, M. Ali (1996), Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler, İstanbul: Özgür Yayınları.
43. Tanyeri, M. Ali (1999), Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler, Ankara: Akçağ Yayınları.
44. Tanyeri, M. Ali (2006), Örnekleriyle Cumhuriyet Şiirinde Deyimler, İstanbul: MVT Yayıncılık.
45. Tarlan, Ali Nihat (2009), Fuzûlî Divanı Şerhi, Ankara: Akçağ Yayınları.
46. TDK Büyük Türkçe Sözlük: http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
47. TDK Güncel Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
48. TDK Tarama Sözlüğü: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama
49. Timurtaş, Faruk K. (1979), Uydurma Olan ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü, İstanbul: Umur Yayınları.
50. vajeyab.com
51. Yıldırım, Nimet (2008), Fars Mitolojisi Sözlüğü. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
52. Yılmaz, Mehmet (1992), Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözcükler (Ansiklopedik Sözlük), İstanbul: Enderun Kitabevi.

3. Bir Dil Uğraşırı Gözünden *Cemşid u Hurşid*

Cemşid u Hurşid mesnevisi dönemin edebî dili hakkında önemli bilgiler içermektedir. Çekim eklerinin kullanımı, fiilimsi öbekleri, Arapça ve Farsça tamlamalar veya gök cisimlerine dair terimler sadece edebî yönden değil dil kullanımı bakımından da ilgi çekicidir. Üstelik mecazlardan oluşan bir sözlük yapmak doğrudan dil alanıyla ilgilidir ve bu vesile ile XIV.yy'dan başlayarak bugüne kadar gelen edebiyat dilini tanımları ile görebilme imkânına sahip olursunuz. Bir sözcük, farklı metin bağlamları ile onlarca yeni anlam kazanabilir ve bu anlamların da gerek o dönem gerek kültürel miras olarak diğer dönemlerde ne şekilde kullanıldığını belirleyebilirsiniz. Edebiyatın tüm dönemlerini kapsadığından bu proje, tanımlarıyla birlikte kapsamlı bir sözlük halini almaktadır. Dildeki tarihsel değişikliği takip edebileceğiniz, bugün kullanılan deyimlerin, özdeyişlerin ilk hallerini görerek günümüzdeki kullanımlarla karşılaştırma imkânı bulabileceğiniz kapsamlı bir kaynak olan TEBDİZ, internet üzerinden meraklı herkesin kullanımına açıktır.

4. SONUÇ

Gazi Üniversitesi öncülüğünde hazırlanan TEBDİZ projesi dil ve edebiyat açısından önemli görevler üstlenmektedir. TEBDİZ, katılımlı bir sözlük olmasından ve edebiyatın, deyim yerindeyse, mecaz sözlüğünü oluşturmayı amaçlamasından dolayı dünün ve bugünün edebiyat dönemlerine ışık tutacaktır. Türk edebiyatının kuşkusuz böylesi bir sözlüğe ihtiyacı vardır. Bu sözlük sayesinde elde edilen bulgular ile dil ve edebiyat çalışmaları hızlanacak, sözlük ve betim çalışmalarının tezi ya da eseri yavaşlatması sorunu ortadan kalkacaktır. Türk edebiyatındaki başat eserlerinin bu projede olması hem edebî hem de dilsel zenginliğin görülmesi bakımından çok büyük önem arz etmektedir. Türklük biliminin, Türk dilinin, Türk kültürünün, Türk edebiyatının incelenmesinde bir kaynak olan bu proje, katılımlarla daha da kapsamlı hale gelecektir.

KAYNAKÇA

"Tebdiz Sistemi Açıldı." Tanıtımlar, [klasikedebiyat.com](http://www.klasikedebiyat.com), 2016. Erişim: 30 Aralık 2016.
<http://www.klasikedebiyat.com/tebdiz-sistemi-acildi/>

HASAN, AKSOY, "*Cemşid u Hurşid*" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt: 7, yıl: 1993, sayfa: 342-343

İNCE, Adnan (2000).*Cemşid u Hurşid*, Ankara: TDK Yayınları, Dil Konuları Dizini

